

„KELET-EURÓPA” ÉS A „BALKÁN”, 1000–1800
INTELLEKTUÁLIS TÖRTÉNETI KONSTRUKCIÓK VAGY VALÓS TÖRTÉNETI RÉGIÓK?
SZERK.: SASHALMI ENDRE

**Pécs, Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ,
2007. 446 p.**

A Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ munkacsoportjának 2007-ben megjelent kiadványa a Baltikumtól a Balkánig nyúló köztes-európai régió és Kelet-Európa (Oroszország, Ukrajna) egyedülállóan széles (politika)történeti áttekintését nyújtja az e térségben megjelenő államok megalakulásától kezdve a 18. század végéig terjedő időszakban. A kötet szerzői, Font Márta, Bagi Dániel, Polgár Tamás, Oborni Teréz, Sashalmi Endre, Varga Beáta, Bebesi György, Szeberkényi Gábor, Barbarics-Hermanik Zsuzsanna egyes országok, államalakulatok (Lengyelország, Csehország, Magyarország, „Kijevi Rusz”, Moszkvai Oroszország, Oszmán Birodalom), illetve régiók (Balkán) mentén mutatják be a térség történetét, mindegyik államhoz, illetve régióhoz ugyanazokat a kronológiai kereteket és értelmezési szempontokat társítva (az adott időintervallum jellemzői, a kormányzat jellege, kormányzati infrastruktúra). Ez a szerkesztői koncepció kézikönyv jellegűt ad a munkának, s lehetővé teszi az olvasó számára, hogy térben és/vagy időben szelektálva figyelemmel kövesse a térség történelmét.

A címben felvetett kérdésre, nevezetesen, vajon egységes egésznek lehet-e tekinteni ezt a hatalmas, Köztes-Európát és Kelet-Európát is magában foglaló régiót – és ha igen, akkor mennyire –, a könyv szerkezete, felépítése önmagában mintha igenlő választ adna. Nemcsak azért, mert a könyv tematikus

szerkezete egységes, hanem mert azonos kronológiai határokat alkalmaztak ezen különböző sorsú történelmi régiókból álló, nagy földrajzi terület egésze számára, melynek sarkaszámai: 1000, 1204, 1389, 1453 (1526), 1569, 1654, 1725, 1800. Nyilvánvalóan nehéz olyan évszámokat találni, amelyek egységesen kijelölik e hatalmas terület történelmi fordulópontjait, s más dátumok mellé nem kevésbé fajsúlyos argumentációt lehetett volna rendelni (1236–1242, a tatárjárás Kelet-Európában, ami az egész térség fejlődésére nézve nagy hatással volt, 1478, Novgorod bukása, 1541, a középkori Magyarország bukása stb.).

A kérdés a közép-kelet-európai, valamint a balkáni régió „egybetartozásáról”, az egyes régiók határaitól, strukturális hasonlóságairól és különbségeiről ma is aktuális, ám a könyv célja mégiscsak az, hogy bemutassa a felvilágosodás és a 19. század, tehát a mai Európa-fogalmak kialakulása előtti fejlődéstörténet főbb jellemzőit, s összehasonlítást adjon az egyes történelmi régiókról. Sashalmi Endre szerkesztő joggal mutat rá a régió fogalmának változó voltára, s arra, hogy a régióhatárok sokszor ideológiai konstrukciók termékei. Még a látszólag „egzakt” földrajzi választóvonalak is képlekenyek, nem beszélve a regionális különbségekről. Európa keleti határának például az újkorig a Don folyó számított, s csak a 18. században, V. N. Tatyiszev orosz történész-enciklopédista (kormányzó, városalapító) munkásságának eredményeképpen terjedt el a nézet arról, hogy Európa keleti határa az Urál, s illetéknéppen Moszkóvia 16. századtól kezdődő keleti expanziójának hódításai, a Volga–Urál vidéke, amelyet korábban a barbár „Szkítia” (S. Herberstein), „Szarmatia” (Miechowai Mátyás), „Tartaria” (N. Witsen) részének tekintettek, geográfiailag Európa részei lett. Ebből is látszik, hogy az Európa-fogalom nem földrajzi meghatározottságú, hanem elvi-ideológiai konstrukció. Erre a közelmúlt is példákat szolgáltat: lényegében a szemünk előtt zajlik az Európai Unió és Európa fogalmának egymásba mosódása a közpáni nyelvben.

Másrészről tagadhatalan, hogy a régiók és alrégiók közt jelentős különbségek vannak, s nemcsak „civilizációs” jellegűek (keleti kereszténység és nyugati kereszténység, nomádok és letelepedettek, etnikai-kulturális törésvonalak), hanem az egyes alrégiókban belül is különböző alternatívák versengtek egymással. Ezek nemcsak politikai-hatalmi értelemben rivalizáltak, hanem eltérő mentális, kulturális modelleket testesítettek meg: a legjobb példa erre talán Moszkva és Novgorod küzdelme, amely jóval több volt egyszerű hatalmi versengésnél. Novgorod, valamint az általa képviselt, alulról szerveződő, választott képviselőkkel rendelkező, „demokratikus”, „nordikus” tradíciójú („szevermoszty”) berendezkedés bukása az erős hatalomcentralizációval, militarizmussal, messianizmussal jellemezhető, részben az Arany Horda politikai-kulturális felépítését adaptáló moszkvai modell szemben kolosszális következményekkel járt egész Kelet-, sőt hosszú távon Közép-Európa történetére is (Головнёв А. В.: Нордизм и Ордызм в русской истории. In: Новгородская земля – Урал – Западная Сибирь. I. Екатеринбург, 2009. 204–217.).

A kötet jól bemutatja azokat a strukturális azonosságokat és különbségeket, amelyek az egyes országokat, alrégiókat jellemzik. Font Márta például részletesen foglalkozik a Rusz és a Nyugat közti strukturális különbségekkel, sajátosságokkal, mint például a koronázás vagy annak hiánya, valamint a vitatott genezisév véce. A Ruszban nem voltak szabad városok, a véce nem rendelkezett belső jogi, igazságszolgáltatási autonómiával. Fontos eltérés a Nyugattól a földbirtokviszonyok kezdetleges volta, s talán nem túlzás arra gondolni, hogy az 1097-es ljubecki megállapodásban – miszerint a fejedelmek öröklik atyáik földjét – merült föl első ízben a föld magántulajdonként való értelmezése. Ugyanakkor merész párhuzamokkal is találkozhatunk a kötetben, például a középkori szerb sabor és a kora újkori orosz zemszkij szobor egybevetéséről.

Véleményem szerint vitatható az elképzelés, miszerint a Lengyelországtól az Urálig, a Baltikumtól a Balkánig terjedő hatalmas, különböző etnikai, vallási, kulturális törésvonalakkal szabdaltnak földrajzi térség története azonos kronológiai keretek között megragadható, mégis az olvasók remek szakemberek által írt, adatgazdag kézikönyvet vehetnek kezükbe Közép- és Kelet-Európa középkori, kora újkori és újkori történetéről. A kötet egy érdekes szellemi kísérletet reprezentál.